

Iwona Kosek

Olsztyn, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski

Frazeologia i frazeografia polska w badaniach po 1989 roku

Słowa kluczowe: frazeologia, frazeografia, przegląd badań.

Wprowadzenie

Stwierdzenie, że w ostatnim ćwierćwieczu badania nad frazeologią polską rozkwitły, jest w pełni uzasadnione. Wyrazny wzrost zainteresowania tym stosunkowo młodym działem lingwistyki widać w sposób najbardziej oczywisty w liczbie prac, w których tematyka frazeologiczna jest podejmowana, i w różnorodności analiz (czego świadectwo stanowią Materiały do bibliografii frazeologii polskiej). Na taki stan rzeczy złożyło się kilka przyczyn: konsekwentne rozwijanie wcześniejszych koncepcji opisu, pojawienie się paradygmatu kognitywnego i koncepcji frazematyki oraz rozwój badań tekstologicznych, akcentujących (podobnie jak frazematyka) intencje nadawcy. Nie bez znaczenia jest też rozkwit leksykografii po 1989 roku. Praktyka, będąca w dużym stopniu odbiciem opisu teoretycznego, uświadamiała istniejące w nim luki.

Ponieważ w krótkim artykule przeglądowym nie da się nawet pobieżnie scharakteryzować wszystkich dokonań ostatniego ćwierćwiecza, podejmując się takiej próby skazany jest zawsze na konieczność dokonania wyboru, czyli w istocie — skrótu. Muszę zatem ograniczyć się do zasygnalizowania głównych nurtów i do cząstkowej bibliografii (dotyczy to zwłaszcza opracowań słownikowych). Tam, gdzie to możliwe, odsyłam do monografii i zbiorów prac poszczególnych autorów, co jest spowodowane ograniczeniami dotyczącymi objętości niniejszego szkicu. Zainteresowany problematyką czytelnik znaleźć może bardziej szczegółowe informacje przede wszystkim w trzech częściach wspomnianych już Materiałów do bibliografii frazeologii polskiej Stanisława Bąby (1998, 2003, 2008)¹). Analizę wybranych aspektów opisu frazeologii na przestrzeni różnych lat wraz z wykazem podstawowej literatury zawierają artykuły Anny Pajdzińskiej (2004), Andrzeja M. Lewickiego (2007) i Wojciecha Chlebdy (2007), zob. też Kosek (2008, rozdz. 1). Przeglądowy charakter mają również prace zamieszczone w zbiorze *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia ogólne* (Bąba i in. (red.) 2010).

Frazeologia jako odrębny dział lingwistyki zajmujący się (zgodnie z tradycyjnym ujęciem) nieregularnymi znaczeniowo połączeniami wyrazów ma stosunkowo niedługą historię. Systematyczne badania związków frazeologicznych, wykraczające poza samą ich rejestrację, u zarania łączą się z metodologią strukturalistyczną, a więc z poszukiwaniem w języku regularności i systemowości. Główny nurt badawczy do lat siedemdziesiątych wyznaczają prace

¹) Przygotowywany tom czwarty *Materiałów...* powinien się ukazać w tym roku.

Stanisława Skorupki (zob. np. Skorupka 1952, 1969), z jego typologią morfologiczną i znaczeniową związków frazeologicznych oraz ujmowaniem frazeologii w kontekście (przede wszystkim semantycznych) ograniczeń łączliwości wyrazów. Późniejsze badania, głównie za sprawą prac A.M. Lewickiego²⁾, dotyczą właściwości składniowych jednostek, problemów ich wariantywności, relacji derywacyjnych oraz motywacji³⁾. Bardzo silnie zaznacza się też opis związków frazeologicznych z poziomu normy i uzusu. Za reprezentatywne dla tego nurtu można uznać prace Stanisława Bąby oraz Danuty Buttler i Haliny Satkiewicz. Dużo uwagi w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych poświęcano również frazeologii poszczególnych epok, odmian i stylów polszczyzny oraz frazeologii porównawczej, czego świadectwo stanowią m.in. artykuły i rozprawy Mieczysława Basaja, Anny Krawczyk, Teresy Z. Orłoś, Jerzego Tredera, Leona Zaręby⁴⁾.

Prace ostatniego ćwierćwiecza to zarówno kontynuacje wcześniejszej problematyki, jak i spojrzenia nowe, zaznaczające się po 1989 roku⁵⁾. Niewątpliwie widać w nich wielość metodologii i wielość punktów odniesienia, a tym samym — także ożywienie dyskusji nad teorią frazeologiczną. Ma to związek z rosnącą rolą pojęcia paradygmatu w badaniach i ze świadomością różnorodności — coraz mocniej i coraz częściej wyrażana jest przez badaczy myśl, którą A.M. Lewicki już w połowie lat siedemdziesiątych sformułował następująco: «Nie ma jednej frazeologii, lub, jeśli kto woli, frazeologia jest nauką wieloaspektową. Każda z odmian frazeologii zakłada inny sposób patrzenia na język i inne stawia sobie cele» (Lewicki 1974: 151). Trzydzieści lat później W. Chlebda wyraził podobny osąd, mówiąc o wielu frazeologiach względnych, «których cele i metody są niejednakowe, bo zależne od tego, względem jakich punktów odniesienia są formułowane» (Chlebda 2007: 16).

Starając się wydobyć z mozaiki analiz frazeologicznych pewne wzory, powtarzające się elementy opisu, przyjęłam za podstawę prezentacji ów punkt odniesienia, perspektywę badawczą — rodzaj spojrzenia na frazeologię i kontekst, w jakim jest ujmowana. W pewnej mierze więc, choć nie przekłada się to w prosty sposób na tytuły poszczególnych części, porządek rozważań wyznacza paradygmat badawczy, z oczywistym zastrzeżeniem, że zaszeregowanie do określonego typu jest niekiedy także zabiegiem porządkującym, zwłaszcza tam, gdzie frazeologię opisuje się z kilku perspektyw.

Związki frazeologiczne jako jednostki językowe

Pod tym tytułem kryje się nurt badań skoncentrowany na opisie wielowrazowych jednostek z perspektywy systemu, a więc z perspektywy wewnętrznojęzykowej. Można by go za W. Chlebdą (2007) określić jako nurt «lingwocentryczny». Prace o takim «dośrodkowym»

²⁾ Część rozpraw A.M. Lewickiego, zarówno tych sprzed 1989 r., jak i późniejszych, zebrana została w tomach *Studia z teorii frazeologii* (Lewicki 2003) i *Studia z polskiej frazeologii* (Lewicki 2009).

³⁾ Pewną orientację w problematyce badań frazeologicznych podejmowanych w latach 80. daje cykl *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej* (Basaj, Rytel (red.) 1982–1994).

⁴⁾ Adresy bibliograficzne prac wymienionych autorów zawierają *Materiały do bibliografii frazeologii polskiej* (Bąba 1998).

⁵⁾ Dobrym obrazem badań frazeologicznych ostatniego dwudziestolecia jest seria *Problemy Frazeologii Europejskiej* (1996–2012; do tej pory ukazało się 9 tomów) oraz cykl *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej* (2010, 2011, 2013).

nastawieniu stawiają sobie za cel wskazanie w języku gotowych jednostek leksykalnych oraz opis ich właściwości semantycznych, składniowych i pragmatycznych. Dla tego nurtu badań, z wyraźnie widoczną dominacją synchronii, istotne są dwie wcześniejsze koncepcje: Andrzeja Bogusławskiego (m.in. 1976, 1989) i A.M. Lewickiego (m.in. 1976/2003, 1986). Koncepcja A. Bogusławskiego dotyczy najistotniejszej według autora kwestii w językoznawstwie, jaką jest wyróżnianie jednostek. Frazeologizmy nie są w tym ujęciu wydzielane jako samodzielna klasa, wtapiają się w masę jednostek języka wyróżnianych w układach proporcjonalnych. Nie stanowią też marginalnego wycinka leksyki: «większość jednostek języka to nie pojedyncze wyrazy», zatem «frazy nie są żadnym osobliwym dodatkiem do leksyki» (Bogusławski 1976: 357). Ta zmiana perspektywy — potraktowanie jednostek wielowyrzawowych jako centrum, a nie peryferii języka — stanowi, obok jednego (jednolitego) kryterium ich wydzielenia, istotny wkład omawianej koncepcji w rozwój badań nad frazeologią. Typ opisu wielowyrzawowych całości wychodzący od pojęcia jednostki języka reprezentują przede wszystkim prace Macieja Grochowskiego (2001, 2002, 2007), poszczególne jednostki są analizowane także przez Magdalenę Danielewiczową (np. 2012) i innych badaczy ze środowiska warszawskiego i toruńskiego⁶). Analiza, co ważne, obejmuje nie tylko autosyntagmatyki, ale także nieuwzględniane w tradycyjnym opisie frazeologii jednostki o funkcjach pomocniczych i komentujących, np. *mało tego, bądź co bądź, w gruncie rzeczy* itp. (zob. zwłaszcza Grochowski i in. 2014).

Druga z wymienionych koncepcji łączy się ze składniowym opisem związków frazeologicznych, którego podstawy sformułował A.M. Lewicki (1976, 1986). Istotne okazało się zwłaszcza wprowadzone przez lubelskiego badacza rozróżnienie składni wewnętrznej i zewnętrznej, a także podział funkcjonalny frazeologizmów na frazy, zwroty, wyrażenia i wskaźniki. Te elementy teorii pozwoliły oddzielić w opisie poziom wewnątrzjednostkowy od zdaniowego, a poprzez akcentowanie funkcjonalnej równoważności związków frazeologicznych wobec leksemów przełamywały swoistą «hegemonię słowa» — tradycyjne widzenie frazeologii jako problemu łączliwości słów. Kierunek analiz zaproponowany przez A.M. Lewickiego okazał się inspirujący zwłaszcza dla badań składniowych i fleksyjnych (choć nie tylko, zob. np. Porawska 1991). Po roku 1989 problematyki gramatycznej dotyczą artykuły S. Bąby (2009) omawiające ograniczenia w odmianie różnych grup frazeologizmów oraz monografia Iwony Kosek (2008), obejmująca analizę fleksyjno-składniową wyrażeni frazeologicznych. W ostatnich latach zagadnienia składni frazeologizmów podejmują Urszula Andrejewicz (np. 2007), a także (odwołujący się do koncepcji Igora Mielczuka) Andrzej Moroz i Małgorzata Gębka-Wolak (np. 2014).

Nurt systemowy w badaniach frazeologicznych reprezentują też rozprawy generatywne. Poszczególne prace — artykuły Ireneusza Bobrowskiego (2000), Katarzyny Węgrzynek (1998, 2000), Ewy Jędrzejko (1996), monografie Piotra Żmigrodzkiego (2000) i Piotra Wojdaka (2004) — obejmują dyskusję nad miejscem frazeologii w generatywnych modelach opisu języka oraz problemy składni poszczególnych jednostek. Szczegółowo analizowane są w metodologii tego paradygmatu zwłaszcza przysłówki nieciągle i konstrukcje werbo-

⁶) Jednostki wielowyrzawowe opisywane są w artykułach m.in. Anny Kisiel, Magdaleny Żabowskiej, Pauliny Rosalskiej, Natalii Żochowskiej.

Związki frazeologiczne jako część zasobu leksykalnego polszczyzny

We współczesnych badaniach obecny jest także nurt opisujący frazeologię jako pewien podzbiór leksyki. W pracach o takim nastawieniu nacisk położony jest na rozpoznanie i analizę (z synchronicznego lub diachronicznego punktu widzenia) poszczególnych części zasobu frazeologicznego oraz wskazanie zachodzących w nim zmian. Po roku 1989 obserwujemy przede wszystkim ożywienie badań nad biblizmami, których opis był wcześniej z powodów politycznych utrudniony. Zasób i losy tych jednostek frazeologicznych analizują m.in. Stanisław Koziara (zwłaszcza 2001, 2010), Ewa Woźniak (2002), w aspekcie porównawczym Renata Bura (2003), Mariusz Krajcarz (2012). Natomiast mitologizmy stanowią przedmiot zainteresowania Magdaleny Pudy-Blokesz (2010), w kontekście także innych języków — Anastazji Oleśkiewicz (2007). W zestawieniu z pracami wcześniejszymi po 1989 roku słabszy wydaje się nurt badań nad frazeologią gwarową (zwieńczony pod koniec lat osiemdziesiątych monografią A. Krawczyk-Tyrpy (1987)), konsekwentnie rozwijany zwłaszcza w pracach Jerzego Tredera (2005) i Macieja Raka (2007). Wyraźniej zaznaczają się analizy historycznego i współczesnego zasobu różnych grup frazeologizmów oraz przysłów, włączanych w niektórych koncepcjach do szeroko rozumianej frazeologii. Obrazują to m.in. monografie i artykuły: Alicji Nowakowskiej (2005, 2006), Agnieszki Jawór (2008), Bogusława Nowowiejskiego (o frazeologii sportowej), Bożeny Rejakowej (o frazeologizmach w świecie mody) czy w aspekcie porównawczym — L. Zaręby (2004), Elżbiety Michow (2013), a w odniesieniu do przysłów — Grzegorza Szpili (2003), B. Rejakowej (2001), Stanisława Prędoty, Magdaleny Lipińskiej (2004)⁷). Wskazane opracowania dowodzą, że w badaniach opisywanego typu istotne miejsce zajmują frazeologia historyczna i porównawcza.

Ogólnej charakterystyki zasobu frazeologicznego polszczyzny początku XXI wieku podejmują się w swoich szkicach Piotr Fliciński (2010) i Jarosław Liberek (2010), nowe jednostki i połączenia wynotowuje w monografii Beata Nowakowska (2005), o frazeologizmach recesywnych pisze A. Jawór (2011).

Prace te, niezależnie od nachylenia metodologicznego, dają bezpośrednio lub pośrednio pewien obraz zmian jakościowych i ilościowych, jakie dokonały się lub dokonują w zasobie frazeologizmów w ostatnim ćwierćwieczu: zaświadcza o ograniczeniu zakresu występowania bądź wychodzeniu z użycia niektórych jednostek (np. *patrzeć na księżą oborę*, *kłaść głowę pod ewangelię*, *być między Scyllą a Charybdą*), o ekspansji frazeologii potocznej i jednostek związanych z nowymi realiami (*fast food*, *wirus filipiński*) oraz obniżeniu rejestru stylistycznego frazeologizmów, będącego głównie konsekwencją nowych wzorców zachowań komunikacyjnych. Zmiany cywilizacyjne — bardzo szybki obieg informacji, egalitaryzm, mediatyzacja rzeczywistości — powodują z jednej strony wzrost znaczenia pewnych sposobów pomnażania zasobu, takich jak zapożyczenia czy frazeologizowanie się indywidualizmów, z drugiej jednak — dają poczucie dużej wariantywności związków i «sezonowości» jednostek. Zmiany we frazeologii ostatnich lat J. Liberek (2010: 56) podsumował następująco: «polska frazeologia staje się, jako zbiór możliwości stylistycznych, coraz mniej obrazowo

⁷) Problemy badawcze podejmowane we frazeologii porównawczej przedstawia G. Szpila (Zaręba, Szpila 2007).

złożona, plastyczna i symboliczna, a więc traci na komunikacyjnej sprawności i wielofunkcyjności, zyskuje natomiast na niefinezyjnej mocy ekspresywnej („sile rażenia”).

Związki frazeologiczne jako nośniki relacji język — człowiek — kultura

W badaniach ostatniego ćwierćwiecza bardzo silnie zaznacza się nurt «nielingwocentryczny», określony przez W. Chlebdę (2007) jako «odśrodkowy», będący nową perspektywą w opisie frazeologii. Materia języka stanowi w nim punkt wyjścia do zadawania pytań natury pozajęzykowej, do podążania w kierunku psychologii, filozofii, socjologii. Frazeologizmy, m.in. ze względu na swoją metaforyczną motywację, okazały się bardzo dogodnym materiałem do takich badań. Niewątpliwie wpływ na lingwistyczno-antropologiczny opis frazeologii miał paradygmat kognitywny (z bardzo silnym ośrodkiem lubelskim), zwłaszcza teza o istnieniu językowego obrazu świata — odzwierciedlaniu się w języku sposobów widzenia świata przez człowieka, «odkładaniu» w nim ludzkich doświadczeń, historii, kultury. Problematyki «odtworzenia» językowego obrazu świata i ogólnie — związku frazeologizmów z historią, kulturą, stereotypami dotyczą artykuły A. Pajdzińskiej (zob. zbiór 2006), opisującej frazeologizmy m.in. jako językowe świadectwo wartościowania zjawisk czy sposobu mówienia o uczuciach, E. Jędrzejko (2002), wskazującej związku frazeologii z historią, monografie: Anny Krzyżanowskiej (1999), Jolanty Maćkiewicz (2006), Włodzimierza Wysoczańskiego (2006), Agnieszki Spagińskiej-Pruszek (2003), M. Raka (2007), Doroty Połowniak-Wawrzonek (2008), Anny Tyrpy (2011), Joanny Szerszunowicz (2011), Ewy Młynarczyk (2013) i wielu innych. Rekonstruowanie na podstawie frazeologii językowego obrazu świata jest głównym lub jednym z istotnych motywów wymienionych monografii. Badacze zwracają uwagę na takie elementy organizujące ów obraz, jak antropocentryzm, pragmatyzm myślenia czy (dwubiegunowe) wartościowanie zjawisk.

W nurt traktujący język jako zjawisko antropologiczno-społeczne wpisuje się także koncepcja frazematyki W. Chlebdy (1991/2003). Posługiwanie się do wyodrębnienia przedmiotu opisu — frazemu (w późniejszej propozycji terminologicznej — re produktu) — tylko jednym kryterium konstytutywnym, odtwarzalnością (powtarzalnością w tekstach), skutkuje radykalnym poszerzeniem kręgu zjawisk uznanych za frazeologiczne, włączeniem do nich także takich całości, jak przysłowia, etykiety, formuły, skrzydlate słowa (Chlebda 2005). Koncepcja ta, określana też jako frazeologia nadawcy, wychodząca od osoby mówiącej jako twórcy tekstu, sytuuje frazeologię w kręgu pytań ponadjęzykowych: pytań o stopień naszej (ludzkiej) oryginalności i schematyczności, zależności od społecznie utrwalonych wzorców komunikacji czy historyczno-kulturowej mentalności.

Pojęciem frazemu posługuje się też gramatyka komunikacyjna. Wielowyrzowe całości zajmują w tej koncepcji istotne miejsce jako składnik procesu werbalizacji i interpretacji tekstu. Będąc nośnikami nie tylko pojęć, ale też emocji i intencji człowieka, stanowią jeden z podstawowych składników komunikacji (elementów gramatyki komunikacji werbalnej, zob. Awdiejew 2004)⁸⁾.

⁸⁾ Więcej uwagi omawianym w tym punkcie koncepcjom poświęcam w monografii, zob. Kosek 2008 (rozdz. I).

Wszystkie wskazane tu koncepcje teoretyczne łączy w opisie frazeologii wyjście poza wewnętrzną strukturę języka, ujmowanie wielowyrzawowych całości w kontekście człowieka, jego zdolności poznawczych lub komunikacyjnych. Przynosi to skutek w postaci analiz istotnie różniących się od tradycji (prac sprzed 1989 roku) zarówno pod względem podejmowanych problemów, jak i widzenia zakresu frazeologii.

Związki frazeologiczne jako składniki tekstu i stylu

Ostatnie ćwierćwiecze to także badania obejmujące funkcjonowanie frazeologizmów w sferze parole, ich wykorzystanie w tekstach literackich, publicystycznych i reklamowych. Analizy o tej tematyce stanowią rozwinięcie nurtu obecnego we wcześniejszych pracach (także literaturoznawczych), głównie pod postacią charakterystyki języka pisarzy. Typy i funkcje stałych związków wyrazowych w literaturze pięknej, przede wszystkim we współczesnej poezji i prozie, są opisywane m.in. w pracach S. Bąby (2009, cz. VI), A. Pajdzińskiej (1993), J. Liberka (1998), Jolanty Ignatowicz-Skowrońskiej (2008), Anety Licy (2009), Krzysztofa Skibskiego, P. Flicieńskiego (zob. Bąba i in. 2013). Frazeologię tekstów publicystycznych i reklamowych analizują m.in. A.M. Lewicki (2009), Grażyna Majkowska (2001), Gabriela Dziamska-Lenart (2004). Wielu z tych badaczy wykorzystuje do opisu materii tekstowej ustalenia S. Bąby, zwłaszcza jego klasyfikację innowacji frazeologicznych.

Literackie użycia frazeologizmów mają charakter zarówno kanoniczny, jak i innowacyjny. W obu postaciach stanowią składnik idiosylu i sfery znaczeniowo-funkcjonalnej utworów, ale związki przekształcone są szczególnym wyzwaniem dla odbiorcy. Innowacje frazeologiczne, będące zwłaszcza w tekstach poetyckich i wyrazem nieufności wobec języka, i sprawdzaniem możliwości, jakie oferuje, charakteryzuje bogactwo indywidualnych zastosowań i funkcji, co starają się uchwycić autorzy poszczególnych opracowań. Frazeologizmy stanowią w tekstach literackich m.in. wykładnik stylizacji, ewokują dodatkowe sensory i aluzje poprzez przywołanie dwupłaszczyznowości semantycznej (gry między znaczeniem dosłownym a metaforycznym), pełnią też istotną funkcję w kształtowaniu językowego komizmu. W przeciwieństwie do różnorodności i mocnych indywidualnych rysów frazeologizmów literatury pięknej ich użycie w publicystyce i reklamie ma (jak zauważa A. Pajdzińska (2004)) charakter bardziej jednolity: zadaniem wszelkich przekształceń jest przede wszystkim zwrócenie uwagi na sam tekst i autora (stąd tak duża frekwencja frazeologizmów w nagłówkach i tytułach prasowych), wzmocnienie jego funkcji perswazyjnej oraz (zwłaszcza w nagłówkach) zabawowej.

Współczesne badania frazeologii w tekstach wskazują z jednej strony na możliwości wyrażania dodatkowych, m.in. literackich, sensory, jakie daje złożona i metaforyczna struktura frazeologizmów, z drugiej — na znaczenie indywidualności, podmiotu w tych procesach.

Związki frazeologiczne jako obiekty leksykograficzne

W słownikach ogólnych frazeologia była w mniejszym lub większym stopniu obecna oczywiście od dawna⁹⁾, natomiast leksykografia frazeologiczna (frazeografia) rozwinęła się

⁹⁾ Stopień i sposób uwzględnienia frazeologii w słownikach ogólnych oraz słownikach przekładowych pomijam ze względu na ograniczone rozmiary niniejszego szkicu.

właściwie dopiero współcześnie. W tym wypadku zmiany w ostatnich 25 latach widoczne są szczególnie wyraźnie, wręcz jaskrawo. Rok 1989 można bez wątpienia traktować jako cezurę zewnętrzną, okazał się bowiem przełomowy dla rynku wydawniczego. Jeśli za początek frazeografii uznać słowniczek Antoniego Krasnowolskiego (1899), to kolejny był dopiero słownik S. Skorupki (1967–1968), który ukazał się kilkadziesiąt lat później i przez długi czas (ponad 30 lat) był jedynym słownikiem frazeologicznym na polskim rynku wydawniczym. Dopiero zmiany polityczne i ekonomiczne po 1989 roku spowodowały powstanie licznych nowych słowników, ich publikowanie zaczęło być także rodzajem komercji.

Frazeografię polską omawiają J. Ignatowicz-Skowrońska (2004), Piotr Müldner-Nieckowski (2007), W. Chlebda (2007) i G. Dziamska-Lenart (2007, 2010). Ponieważ zwłaszcza ostatnie z wymienionych opracowań jest wyczerpujące, szczegółowo opisuje najważniejsze słowniki, także te, które ukazały się w latach 1990–2010 (m.in. słowniki poznańskie, Katarzyny Głowińskiej, Renaty Lebdy, M. Raka, P. Müldnera-Nieckowskiego), wskazuje również problemy teoretyczne frazeografii, ograniczę się do kilku uwag komentująco-podsumowujących. By nie dublować listy słowników podanej przez G. Dziamską-Lenart, dodam tylko, że spośród opracowań, które ukazały się w ostatnich latach, uwagę zwraca dzieło młodych leksykografów — Macieja Czeszewskiego i Katarzyny Foremniak (2011) — słownik obejmujący literackie frazeologizmy eponimiczne, umiejętnie łączący tradycję leksykograficzną z wykorzystaniem zasobów korpusowych.

Kwestią zasadniczą, mającą największy wpływ na lingwistyczną jakość słowników, są podstawy teoretyczne opisu. Udział tematyki frazeologicznej w refleksji metaleksykograficznej jest jednak skromny. Problemy metodologiczne związane z opracowaniem słownika frazeologicznego dyskutowali A.M. Lewicki i in. (1987), z perspektywy jednostek języka A. Bogusławski (czego owocem są sondy słownikowe, ostatnia z 2005 roku), a w odniesieniu do słownika ogólnego — Mirosław Bańko (2001). Syntetycznie standard frazeograficzny wyznaczony przez opracowania po 1989 roku opisał W. Chlebda (2007: 23), wskazując jako jego wyznaczniki m.in. konsekwentne definiowanie i parametryzację jednostek hasłowych oraz stosowanie zwartego systemu odsyłaczy i indeksów. Do podstawowych problemów wymagających rozwiązania zaliczył natomiast przede wszystkim potrzebę kodyfikacji większej części frazeologicznego zasobu¹⁰⁾ i podniesienie (a przynajmniej przedyskutowanie) rangi materiału przykładowego.

Jeśli spojrzeć na typy słowników frazeologicznych i rodzaj uwzględnianej w nich informacji, łatwo zauważyć dominację opracowań ogólnych (nastawionych na zarejestrowanie części zasobu). Pojawiły się także słowniki przekładowe, nie ma natomiast specjalistycznych (istniejących dla leksemów), np. frekwencyjnego czy poprawnościowego słownika frazeologicznego¹¹⁾.

¹⁰⁾ Dotychczasowa frazeografia uwzględnia niewielką część rzeczywistego zasobu jednostek. Największy ze słowników poznańskich (2001) omawia ok. 4 tys. idiomatycznych jednostek. Najobszerniejszy jest obecnie słownik P. Müldnera-Nieckowskiego gromadzący ok. 200 tys. związków frazeologicznych (dane za: Dziamska-Lenart 2010).

¹¹⁾ Autorską listę takich brakujących słowników daje W. Chlebda (2007).

Podsumowanie

Na zakończenie tego z konieczności skrótowego przeglądu badań frazeologicznych trzeba powiedzieć kilka słów o perspektywach. Niewątpliwie ożywienie dyskusji nad frazeologią przyniosło kilka równolegle rozwijających się koncepcji teoretycznych, wśród których trudno wskazać koncepcję dominującą. Jeśli z zaprezentowanych nurtów «odczytywać» przyszłość, to można przewidywać kontynuację badań systemowych nad właściwościami semantyczno-składniowymi jednostek wielowyrazowych, z ich podziałem na przedmiotowe i metatekstowe. Wyraźne perspektywy rysują się także przed szeroko rozumianą frazematyką, z jej pytaniami o sposób istnienia frazeologii w zachowaniach komunikacyjnych nadawcy, a także w «językowej pamięci społecznej».

W ostatnich kilku latach obserwujemy intensywny rozwój lingwistyki korpusowej i komputerowej, znajdujący swój wyraz także we frazeologii, czego przykład mogą stanowić rozprawa Dariusza Bralewskiego (2012), słownik SEJF Moniki Czerepowickiej i Agaty Savary (2012), prace zespołu IPI PAN nad frazeologią w słowniku «Walenty» (Przepiórkowski i in. 2014) czy prace nad elektronicznym słownikiem fleksyjnym zwrotów (Czerepowicka i in. 2014). Badania tego typu będą zapewne zyskiwać na znaczeniu. Przyszłość leksykografii i frazeografii niewątpliwie należy do nośników elektronicznych. Trzeba mieć nadzieję, że nie oznacza to zaniku słowników w tradycyjnej postaci, także tych typologicznych, a więc i frazeograficznych.

Bibliografia

- Andrejewicz U. 2007: Funkcje składniowe wybranych frazeologizmów polskich z komponentem czasownikowym, Białostockie Archiwum Językowe VII, s. 29–46.
- Awdziejew A. 2004: Gramatyka interakcji werbalnej, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Bańko M. 2001: Z pogranicza leksykografii i językoznawstwa, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Basaj M., Rytel D. (red.) 1982–1994: Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej, t. 1–6, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Warszawa.
- Bąba S. 1998: Materiały do bibliografii frazeologii polskiej. Prace opublikowane w latach 1945–1995, WiS, Poznań.
- Bąba S. 2003: Materiały do bibliografii frazeologii polskiej. Prace opublikowane w latach 1996–2000, Wydawnictwo «Poznańskie Studia Polonistyczne», Poznań.
- Bąba S. 2008: Materiały do bibliografii frazeologii polskiej. Prace opublikowane w latach 2001–2005, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.
- Bąba S. 2009: Frazeologia polska. Studia i szkice, Wydawnictwo «Poznańskie Studia Polonistyczne», Poznań.
- Bąba S., Liberek J. 2001: Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bąba S., Fliciński P., Liberek J., Skibski K. 2013: Szkice frazeologiczne, red. G. Dziamska-Lenart, Wydawnictwo Rys, Poznań.
- Bąba S., Skibski K., Szczyszek M. (red.) 2010: Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia ogólne, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.

- Bobrowski I. 2000: Miejsce frazeologii w pewnym formalnym modelu gramatycznym języka polskiego, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska XVIII*, Lublin, s. 41–48.
- Bogusławski A. 1976: O zasadach rejestracji jednostek języka, *Poradnik Językowy*, z. 8, s. 356–364.
- Bogusławski A. 1989: Uwagi o pracy nad frazeologią, [w:] *Studia z polskiej leksykografii współczesnej*, t. 3, red. Z. Saloni, Dział Wydawnictw Filii Uniwersytetu Warszawskiego, Białystok, s. 13–30.
- Bogusławski A., Danielewiczowa M. 2005: *Verba polona abscondita. Sonda słownikowa III*, Elma Books, Warszawa.
- Bralewski D. 2012: Od przekładu do słownika. Korpus równoległy w redakcji słowników tłumaczeniowych, *Oficyna Wydawnicza Leksem*, Łask.
- Bura R. 2003: Polska, czeska i górnołużycka frazeologia biblijnego pochodzenia a Nowy Testament Jakuba Wujka, *Biblia kralicka oraz Nowy Testament Michała Frencla*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Chlebda W. 1991/2003: *Elementy frazematyki. Wprowadzenie do frazeologii nadawcy*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Opole; wyd. 2 uzupełnione: *Oficyna Wydawnicza Leksem*, Łask.
- Chlebda W. 2005: *Szkice o skrzydlatych słowach. Interpretacje lingwistyczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- Chlebda W. 2007: Mój prywatny katalog pilnych zadań frazeologicznych, [w:] *Problemy Frazeologii Europejskiej*, red. A.M. Lewicki, t. 8, *Energieia*, Lublin, s. 15–31.
- Czerepowicka M., Kosek I., Przybyszewski S. 2014: O projekcie elektronicznego słownika odmiany frazeologizmów czasownikowych, *Polonica XXXIV*, s. 115–123.
- Czerepowicka M., Savary A. 2012: *Słownik elektroniczny jednostek frazeologicznych (SEJF)*, online: <http://zil.ipipan.waw.pl/SEJF>.
- Czeszewski M., Foremniak K. 2011: *Ludzie i miejsca w języku. Słownik frazeologizmów eponimicznych*, red. M. Bańko, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Danielewiczowa M. 2012: O pewnym ważnym typie informacji leksykograficznej nieobecnej w słownikach, [w:] *Problemy Frazeologii Europejskiej*, red. A.M. Lewicki, t. 9, *Energieia*, Lublin, s. 51–62.
- Dziamska-Lenart G. 2004: *Innowacje frazeologiczne w powojennej felietonistyce polskiej*, Wydawnictwo «Poznańskie Studia Polonistyczne», Poznań.
- Dziamska-Lenart G. 2007: *Rozwój frazeologii polskiej po 1989 roku*, [w:] *Z zagadnień leksykologii i leksykografii języków słowiańskich*, red. J. Kamper-Warejko, I. Kaproń-Charzyńska, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń, s. 395–400.
- Dziamska-Lenart G. 2010: *110 lat polskiej frazeologii*, [w:] *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia ogólne*, red. S. Bąba, K. Skibski, M. Szczyszek, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań, s. 163–193.
- Dziamska-Lenart G., Liberek J. (red.) 2013: *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Między teorią a praktyką frazeograficzną*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Fliciński P. 2010: *Sposoby pomnażania współczesnego zasobu frazeologicznego polszczyzny*, [w:] *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia ogólne*, red. S. Bąba, K. Skibski, M. Szczyszek, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań, s. 21–32.
- Fliciński P. (red.) 2011: *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Wariantywność we frazeologii*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Gębka-Wolak M., Moroz A. 2014: *O nieswobodnej grupie syntaktycznej*, *Prace Językoznawcze XVI*, s. 45–61.
- Grochowski M. 2001: *Nieciągłe jednostki języka z segmentem nie. Wybrane aspekty składni zewnętrznej, wewnętrznej i leksykografii*, [w:] *Frazeografia słowiańska*, red. M. Balowski, W. Chlebda, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s. 215–220.
- Grochowski M. 2002: *Wielowyrazowe jednostki funkcyjne. Wprowadzenie do problematyki*, [w:] *Problemy Frazeologii Europejskiej*, red. A.M. Lewicki, t. 5, *Energieia*, Lublin, s. 43–50.

- Grochowski M. 2007: Partykuły właściwe o postaci związków frazeologicznych. Wprowadzenie do opisu, [w:] *Problemy Frazeologii Europejskiej*, red. A.M. Lewicki, t. 8, Energeia, Lublin, s. 77–87.
- Grochowski M., Kisiel A., Żabowska M. 2014: *Słownik gniazdowy partykuł polskich*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków.
- Ignatowicz-Skowrońska J. 2004: Współczesna frazeografia polska, [w:] *Studia nad polszczyzną współczesną i historyczną. Prace dedykowane Profesorowi Stanisławowi Bąbie w 65-lecie urodzin*, red. J. Liberek, Wydawnictwo «Poznańskie Studia Polonistyczne», Poznań, s. 109–120.
- Ignatowicz-Skowrońska J. 2008: *Frazeologizmy jako tworzywo stylu współczesnej powieści polskiej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.
- Jawór A. 2008: *Homo scribens i homo legens w polskim słownictwie i frazeologii*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Jawór A. 2011: Gasnące frazeologizmy, *Poradnik Językowy*, z. 8, s. 88–100.
- Jędrzejko E. 1996: Z problemów składni frazeologizmów (w ujęciu generatywnego słownika czasowników polskich), [w:] *Problemy Frazeologii Europejskiej*, red. A.M. Lewicki, t. 1, Energeia, Warszawa, s. 115–124.
- Jędrzejko E. 2002: *Obrazki z dziejów Polski — czyli jeszcze o historyczno-kulturowym aspekcie frazeologii i paremiologii*, [w:] *Problemy Frazeologii Europejskiej*, red. A.M. Lewicki, t. 5, Energeia, Lublin, s. 61–78.
- Kosek I. 2008: *Fleksja i składnia nieciągłych imiennych jednostek leksykalnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn.
- Koziara S. 2001: *Frazeologia biblijna w języku polskim*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków.
- Koziara S. 2010: *Biblizmy frazeologiczne w zasobach współczesnej polszczyzny*, [w:] *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia ogólne*, red. S. Bąba, K. Skibski, M. Szczyszek, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań, s. 99–119.
- Krajcarz M. 2012: O różnicach między niderlandzkimi a polskimi frazeologizmami pochodzenia biblijnego, [w:] *Problemy Frazeologii Europejskiej*, red. A.M. Lewicki, t. 9, Energeia, Lublin, s. 23–50.
- Krasnowolski A. 1899: *Słowniczek frazeologiczny. Poradnik dla piszących*, nakład i druk M. Arcta, Warszawa.
- Krawczyk-Tyrpa A. 1987: *Frazeologia somatyczna w gwarach polskich. Związki frazeologiczne o znaczeniach motywowanych cechami części ciała*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Krzyżanowska A. 1999: *Polska i francuska frazeologia śmierci*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Lewicki A.M. 1974: *Aparat pojęciowy frazeologii*, [w:] *Z badań nad literaturą i językiem*, red. L. Ludorowski, W. Magnuszewski, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Poznań, s. 135–151.
- Lewicki A.M. 1976: *Wprowadzenie do frazeologii syntaktycznej, teoria zwrotu frazeologicznego*, Uniwersytet Śląski, Katowice; przedruk w: A.M. Lewicki, *Studia z teorii frazeologii*, Oficyna Wydawnicza Leksem, Łask 2003.
- Lewicki A.M. 1986: *Składnia związków frazeologicznych*, *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego XL*, s. 75–82.
- Lewicki A.M. 2003: *Studia z teorii frazeologii*, Oficyna Wydawnicza Leksem, Łask.
- Lewicki A.M. 2007: *Rozwój frazeologii polskiej w ostatnim ćwierćwieczu*, [w:] *Problemy Frazeologii Europejskiej*, red. A.M. Lewicki, t. 8, Energeia, Lublin, s. 9–14.
- Lewicki A.M. 2009: *Studia z polskiej frazeologii*, Oficyna Wydawnicza Leksem, Łask.
- Lewicki A.M., Pajdzińska A., Rejakowa B. 1987: *Z zagadnień frazeologii. Problemy leksykograficzne*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Liberek J. 1998: *Innowacje frazeologiczne w powojennej frazce polskiej*, WiS, Poznań.
- Liberek J. 2010: *Zmiany w zasobie frazeologicznym współczesnej polszczyzny*, [w:] *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia ogólne*, red. S. Bąba, K. Skibski, M. Szczyszek, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań, s. 33–56.

- Lica A. 2009: „Czytelator słów”. Rzecz o frazeologii Wacława Berenta, Wydawnictwo Państwowej Szkoły Zawodowej, Elbląg.
- Lipińska M. 2004: L'équivalence des proverbes polonais et des proverbes français, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Maćkiewicz J. 2006: Językowy obraz ciała. Szkice do tematu, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Majkowska G. 2001: Najnowsza frazeologia publicystyczna, [w:] Problemy Frazeologii Europejskiej, red. A.M. Lewicki, t. 4, Energeia, Lublin, s. 25–33.
- Michow E. 2013: Studia nad frazeologią somatyczną języka polskiego i bułgarskiego, Global Translator CUiT, Kielce.
- Młynarczyk E. 2013: *Nie święci gamki lepią*. Obraz rzemiosła utrwalony w polskiej frazeologii, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków.
- Müldner-Nieckowski P. 2003: Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego, Świat Książki, Warszawa.
- Müldner-Nieckowski P. 2007: Frazeologia poszerzona. Studium leksykograficzne, Oficyna Wydawnicza Volumen, Warszawa.
- Nowakowska A. 2005: Świat roślin w polskiej frazeologii, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Nowakowska A. 2006: Staropolskie frazeologizmy „naturalne” w świadomości językowej współczesnych Polaków, [w:] Staropolszczyzna piękna i interesująca: zbiór studiów, t. 2, red. E. Koniusz, S. Cygan, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce, s. 57–63.
- Nowakowska B. 2005: Nowe połączenia wyrazowe we współczesnej polszczyźnie, Lexis, Kraków.
- Oleśkiewicz A. 2007: Europa języków. Związki frazeologiczne o proveniencji biblijnej i antycznej w europejskiej wspólnocie słownikowej, Collegium Columbinum, Kraków.
- Pajdzińska A. 1993: Frazeologizmy jako tworzywo współczesnej poezji, Agencja Wydawniczo-Handlowa Antoni Dudek, Lublin.
- Pajdzińska A. 2004: Wielonurtowość współczesnych badań frazeologicznych, *Poradnik Językowy*, z. 2, s. 27–38.
- Pajdzińska A. 2006: Studia frazeologiczne, Oficyna Wydawnicza Leksem, Łask.
- Połowniak-Wawrzonek D. 2008: Związki frazeologiczne współczesnego języka polskiego motywowane sytuacją walki (zbrojnej), Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce.
- Porawska J. 1991: Semantyczne aspekty frazeologii czasowników ruchu. Francuskie związki frazeologiczne zawierające czasownik *aller* i ich formalno-semantyczne odpowiedniki w języku polskim, Universitas, Kraków.
- Problemy Frazeologii Europejskiej 1996–2012: red. A.M. Lewicki, t. 1–9, Energeia, Warszawa–Lublin.
- Przepiórkowski A., Hajnicz E., Patejuk A., Woliński M. 2014: Extended phraseological information in a valence dictionary for NLP applications, [w:] Proceedings of the Workshop on Lexical and Grammatical Resources for Language Processing (LG-LP 2014), red. J. Baptista i in., Association for Computational Linguistics and Dublin City University, Dublin, s. 83–91.
- Puda-Blokesz M. 2010: Frazeologizmy pochodzenia mitologicznego w języku polskim (zasób, stan i perspektywy opisu), [w:] Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia ogólne, red. S. Bąba, K. Skibski, M. Szczyszek, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań, s. 121–141.
- Rak M. 2007: Językowo-kulturowy obraz zwierząt utrwalony w animalistycznej frazeologii gwar Gór Świętokrzyskich i Podtatrza, Scriptum, Kraków.
- Rejakowa B. 2001: Miejsce przysłów w tekstach o modzie, [w:] Problemy Frazeologii Europejskiej, red. A.M. Lewicki, t. 4, Energeia, Lublin, s. 71–84.
- Skorupka S. 1952: Z zagadnień frazeologii, Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Językowej Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Wydział Języka i Historii Literatury, t. 4, s. 147–180.
- Skorupka S. 1967–1968: Słownik frazeologiczny języka polskiego, t. 1–2, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Skorupka S. 1969: Podstawy klasyfikacji jednostek frazeologicznych, *Prace Filologiczne XIX*, s. 219–226.

- Spagińska-Pruszek A. 2003: Intelkt we frazeologii polskiej, rosyjskiej i chorwackiej (z problemów językowego obrazu świata), Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Szerszunowicz J. 2011: Obraz człowieka w polskich, angielskich i włoskich leksykalnych i frazeologicznych jednostkach faunicznych, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
- Szpila G. 2003: Krótko o przysłowiu, Collegium Columbinum, Kraków.
- Treder J. 2005: Nazwy ptaków we frazeologii i inne studia z frazeologii i paremiologii polskiej, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Tyrpa A. 2011: Cudzoziemcy i obce kraje w dialektach polskich, Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, Lexis, Kraków.
- Węgrzynek K. 1998: Składnia wyrażen frazeologicznych w modelu gramatyki generatywno-transformacyjnej, *Polonica XIX*, s. 67–74.
- Węgrzynek K. 2000: Cechy składniowe wyrażen frazeologicznych typu *oko w oko*, *Polonica XX*, s. 101–109.
- Wojdak P. 2004: Przysłowki polisegmentalne w modelu składniowym polszczyzny, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.
- Woźniak E. 2002: Słownictwo i frazeologia Psalterza krakowskiego (1532) na tle ówczesnych przekładów biblijnych, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Wysoczański W. 2006: Językowy obraz świata w porównaniach zleksykalizowanych na materiale wybranych języków, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Zaręba L. 2004: Szkice z frazeologii porównawczej francusko-polskiej i polsko-francuskiej. *Esquisses de phraseologie comparative franco-polonaise et polono-française*, Księgarnia Akademicka, Kraków.
- Zaręba L., Szpila G. 2007: Problemy frazeologii konfrontatywnej w perspektywie leksykograficznej na przykładzie języka francuskiego, [w:] *Problemy Frazeologii Europejskiej*, red. A.M. Lewicki, t. 8, Energeia, Lublin, s. 33–44.
- Żmigrodzki P. 2000: Właściwości składniowe analitycznych konstrukcji werbo-nominalnych w języku polskim, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.

Summary

Polish phraseology and phraseography in research after 1989

Keywords: phraseology, phraseography, review.

The last twenty five years have brought an increasing interest in phraseologisms. The article presents contemporary research on Polish phraseology — the author systematizes phraseological studies and describes their main achievements. The following issues are presented:

- phraseologisms as units of language
- phraseologisms as a part of lexical resource
- phraseologisms as exponents of the relation: language — human — culture
- phraseologisms as elements of texts and style
- phraseologisms as objects of lexicography.

The present research is both a continuation of the studies from the 1970s and 1980s and new approaches to phraseology.
